

- Hunyadi Gy. (1972): Személy- és szereppercepció iskolai és üzemi csoportokban. – Pszichológiai Tanulmányok, 13., 357–363. o.
- Kósáné Ormai V. (1975): Nevelői eljárások különböző tanulói magatartási rendellenességek esetén. Ped. Szemle, 4., 329–339. o.
- Kuzmina, V. (1963): A pedagógiai képességek kialakulása, Bp., Tankönyvkiadó, 171. o.
- Nánási Miklós (1970): Negatív tanári személyiségjegyek mint a korszerűsítés akadályai. Korszerűség és nevelés a tanárképzésben. Szeged, 179–184. o.
- Németb, Gy. (1973): Lelki egészségünk. Medicina, 229. o.
- Ormai V. (1962): Különböző nevelői magatartásformák hatása egy osztály tanulóinak a tantárgy iránti érdeklődésére és munkafegyelmére. Magyar Pedagógia, 4.
- Ozsváth K. (1970): Kérdőív ideggyenge fiatalok szűrésére. Honvéddorvos, XXI., 18–20. o.
- Pataki F., (1966): A pedagógus munka „szakmai” betegségeiről. Köznevelés, 10, 388–391. o.
- Sipos, K., (1978): A State-Trait Anxiety Inventory (STAJ) magyar nyelvű változatával szerzett első hazai tapasztalatok. MTA Pszich. Int. 142–143.
- Szabó P., Róna B., Kóbor E., (1972): Pedagógusjelöltek komplex vizsgálata, Felsőoktatási Szemle, 3, 161–164. o.
- Ungárné Komoly J. (1978): A tanító személyiségének pedagógiai-pszichológiai vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest, 161. o.

DR. ZUKOVITS IMRE

Pécs

Az oktatás, az ismeretközlés és elsajátítás alapvető fogalmai és azok összefüggései

A tervszerű és szervezett iskolai keretek közötti oktató-nevelő tevékenységünk alapvető feladatai közé tartozik: sokoldalúan fejlett, jellemes, széles körű alap- és szakmai műveltséggel rendelkező olyan személyiségek nevelése, akik rendelkeznek a termelő munka eredményes végzéséhez és a társadalomban való helytálláshoz szükséges ismeretekkel, jártasságokkal és készségekkel.

A tudomány újabb és újabb eredményei, a technika változása, dinamikus fejlődése nélkülözhetetlenné teszi az új ismeretek elsajátítását és azoknak a mindennapi életben való felhasználását.

Mindezek egyértelműen igazolják, hogy az egyén és egyúttal a társadalom igénye az ismeretszerzési, jellemformálási lehetőségek sokoldalú szervezése, biztosítása. *Tebát társadalmilag szükségszerű* a sokoldalú művelődési tevékenység és ezen belül a magas színvonalú és differenciált iskolai nevelő-oktató munka megvalósítása.

A nevelés és oktatás végzői, a pedagógusok szempontjából a legfontosabb követelmények közé tartozik az oktatás, az ismeretközlés elveinek, szerkezetének, módszereinek pontos ismerete, valamint azoknak helyes felhasználása az iskolai életben.

Ezért az oktató-nevelő tevékenységünk hatékonyabb és tudatosabb végzése érdekében áttekintést adunk az ismeretközlési-ismeretszerzési folyamat alapvető fogalmairól és azok összefüggéseiről.

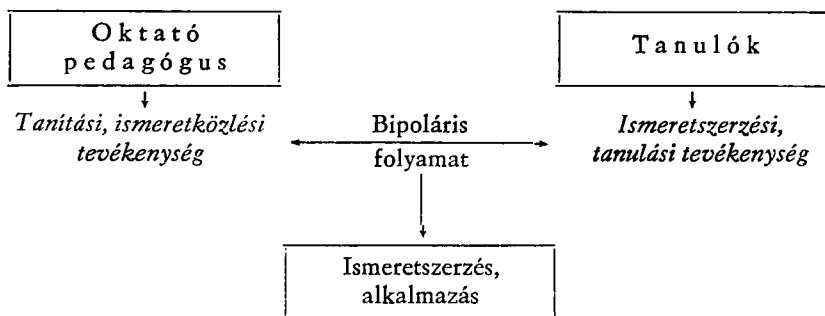
Az oktatás értelmezése

Az emberi tevékenységben az ismeretek továbbadásának, az *oktatásnak* mindig igen nagy szerepe van. Ez volt a helyzet akkor is, amikor az oktatás még csak az információk esetleges, alkalmankénti, ösztönös közléséből állott, majd később is,

amikor ez céltudatos, rendszeres és tervszerű *flyamatá* fejlődött, vagyis amikor meg-szervezték az iskolákat.

Az oktatás és az ismeretszerzés szükségszerűen magában foglalja a tanítási, vala-mint a tanulási tevékenységeket. Az oktatás nélkülözhetetlen feltétele a tanulók aktív részvétele az ismeretszerzési folyamatokban. Az oktatás tehát két ágú tevékenység, úgynevezett *bipoláris flyamat*. Egyesíti magában az ismeretközlést, a *tanítást*, vala-mint az ismeretszerzést, a *tanulást*. Tehát az *oktatás* = *tanítás* + *tanulás*.

Az oktatás és az ismeretszerzés szerkezeti felépítése

Az oktatáson ezek szerint a pedagógusok és a tanulók egymáshoz kapcsolódó olyan tevékenységeinek az összességét értjük, amelyek szükségszerűen feltételezik egy-mást, amelyek egy közös célnak – a tartós és teljesítményképes tudás megszerzésének – vannak alárendelve.

Tehát az oktatás, az ismeretközlés olyan komplex tevékenység, amely a pedagógus és a tanulók közös munkájában valósul meg. A tanító, a tanár feladata az ismeretek továbbítása, a tanítványok ismeretszerzésének vezetése, irányítása. A tanulók feladata pedig az, hogy az ismereteket megértsék, rögzítsék, valamint aktív munkával elsajá-títsák a szükséges jártasságokat, készségeket.

Az ismeretnyújtás, a tanítás fogalma

A tanítási, ismeretnyújtási tevékenység olyan feltételek megteremtését, biztosítá-sát jelenti, amelyek hatékonyan segítik elő a meghatározott mennyiségű ismeretek-nek, jártasságoknak és készségeknek a növendékek által történő eredményes elsajá-títását.

A tanítás lehet esetleges, alkalmoszerű, vagy rendszeres, tervszerű, közvetlenül vezetett ismerettovábbító flyamat. Az irányított tanulói ismeretszerzési, tanulási tevé-kenység kapcsolódik szorosan a tanítás flyamatához.

Ezt a szándékos, a pedagógus által megtervezett, szervezett és irányított isme-retszerzést, jártasság- és készségfejlesztést, valamint a képességek fejlesztését értjük di-daktikai szempontból ismeretnyújtáson, vagyis tanításon.

Hasonló értelmezését adja az ismeretnyújtásnak a pedagógiai kibernetika is, ami-kor így fogalmaz: a tanítás: „az irányítás meghatározott flyamata”. Tehát az isme-retközlés, a tanítás nem más, mint a tanulás, az ismeretszerzés irányítása.

Az irányítást

- direkt, vagy
- indirekt módon valósíthatjuk meg.

A direkt, a közvetlen irányítás lényege; a tanítási anyag, a szakköri foglalkozás stb. egymáshoz láncszerűen kapcsolódó lépésekben való előzetes megtervezése, illetve az anyag együttes feldolgozása a tanítványokkal.

Az indirekt irányításkor csak szükségszerűen, időnként adunk utasításokat, tanácsokat a tanulóknak. Ilyenkor az anyagot főleg önállóan, vagy kisebb csoportban sajátítják el. Az indirekt irányítási eljárások jól segítik az önálló ismeretszerzés képességének kialakulását.

Az ismeretnyújtás folyamatában a tulajdonképpeni tanítás mellett szükségszerű követelmény az *ellenőrzés*, amelynek feladata a hibák megelőzése, illetve feltárása és kiküszöbölése.

Ha a tanuló ismeretszerzési munkáját nem ellenőrizzük közvetlenül és rendszeresen, akkor a gyermekek anélkül, hogy tudatára ébrednének, olyan súlyos hibákat követhetnek el, amelyek megnehezítik a további tevékenységeket. Sőt, előfordulhat, hogy a kitűzött művelődési célok elérését is lehetetlenné teszik.

Az ismeretsajátítás, a tanulás értelmezése

A tanulás, az ismeretsajátítás magában foglalja az összefüggések, az ok-okozati viszonyok, a logikai kapcsolatok felfogását, megértését, az emlékezetbe vésést, valamint a különböző gyakorlati tevékenységek elsajátítását.

Az ismeretek elsajátítása nem lehet passzív befogadás. Feltétlenül szükséges a gyermek aktív felfogó, átalakító és rögzítő tevékenysége is. Vagyis az eredményes tanulás alapvető követelménye: *a tanulói aktivitás*.

A tanulás nem egyszerű cselekvés, hanem egymással összefüggő és egy közös célnak alárendelt tevékenységek összessége és rendszere. *A tanulás olyan folyamat, amelyben a megismerés, a tapasztalat és a gyakorlás alapján új ismeretekhez jutunk, illetve új magatartási és cselekvési formák jönnek létre, vagy a régebbiek megváltoznak.*

A tanulás, az ismeretszerzés két szinten történhet:

a) *Az érzéketi – konkrét – szinten; az első jelzőrendszer, az érzékszervek alapján.*

b) *Fogalmi – absztrakt – szinten; a második jelzőrendszer, a gondolkodás és a beszéd alapján.*

Erre a szintre csak az emberi tanulás, ismeretszerzés jutott el. Az emberi tanulás jellemzője, hogy a külső cselekvés, műveltségzés belsővé válik, interiorizálódik. Az ismeretsajátítás alapja a megértés, illetve a logikai emlékezés, a fogalmakban való tükrözés és a gondolkodási műveletekkel történő problémamegoldás.

A tanulás, az ismeretszerzés módjai:

- a *direkt* és az
- *indirekt* tanulás.

A direkt tanulást az ember tudatosan és azért végzi, hogy valamit elsajátítson.

Az indirekt tanulás: az előzetes szándék nélküli, spontán, vagy alkalmasszerű ismeretszerzés. Például: a rádió, a televízió, az újságok, a könyvek stb. spontán ismeretbővítő hatásai.

A tanulás tárgya: a bennünket körülvevő természeti, társadalmi, kulturális és technikai valóság. Az ember ennek a valóságnak bizonyos körét

- *közvetlenül* vagy
- *közvetetten* ismeri meg.

A közvetlen megismerésben főleg saját erőinkre vagyunk utalva. A megismerő tevékenységünk végső eredményeit alapvetően a problémák önálló megoldásának színvonala határozza meg.

A közvetett megismerésben túlnyomóan az emberi társadalom által felhalmozott tudást használjuk fel, amelyet olvasás, előadások hallgatása, vitákon való részvétel, önálló feldolgozás stb. útján sajátítunk el.

A tanulói felkészülésben, tanulásban főleg a közvetett megismerési eljárások dominálnak.

A tanulás tehát olyan folyamat, amelyben a növendék meghatározott ismereteket, jártasságokat és készségeket sajátít el a valóság közvetlen vagy közvetett megismerésével.

A tanulási, ismeretszerzési folyamat

Tárgya	Jegyei	Hatásai
<ul style="list-style-type: none"> - a természeti, - a társadalmi, - a kulturális, - a technikai valóság. 	<ul style="list-style-type: none"> - tervszerűség, - szervezettség, - irányítottág, - rendszeresség, - eredményre irányultság, - aktivitás. 	<ul style="list-style-type: none"> - ismeretek, - jártasság, készségek elsajátítása, - korábbi magatartásformák megváltozása, - új magatartásformák kialakulása.

A tanulási folyamat mennyiségi és minőségi eredményei különböző tényezőktől függenek; ezek közül igen lényeges szerepe van a *gyermeki aktivitásnak*.

A tanítás és a tanulás viszonya az egyes oktatási irányzatokban

Oktatási irányzat	A tanítás és a tanulás egymáshoz való viszonya
Konzervatív irányzat – Herbart Reformpedagógiai irányzat – Dewey A korszerű marxista felfogás szerint	tanítás > tanulás tanítás < tanulás tanítás ↔ tanulás

A konzervatív irányzat a tanítás, az ismeretnyújtás elsődlegességét, a reformpedagógiai irányzat viszont az ismeretszerzés, a tanulás fontosságát hangsúlyozta.

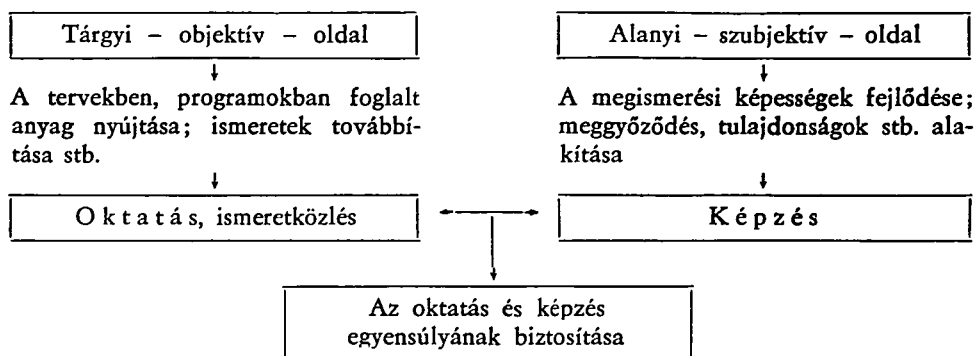
A korszerű marxista felfogás szerint a tanítás és a tanulás, vagyis az ismeretnyújtás és az ismeretszerzés ugyanazon folyamat egyenértékű összetevőiként értelmezendő. Természetesen a tevékenységek aránya a pedagógus és a tanulók között a körülményeknek és az életkornak megfelelően változik, módosul.

A képzés, mint ismeretközlési, oktatási tevékenység

A tanítási-tanulási folyamat eredménye elsősorban az, hogy a tanulók meghatározott ismereteket, művelődési anyagokat, jártasságokat és készségeket sajátítanak el. Ez tekinthető az oktatás, az ismeretközlés tárgyi-objektív oldalának. Ez az úgynevezett „informáló és átadó” oktatás.

Az oktatásnak azonban igen fontos feladata: a megismerési képességek, a figyelem, az emlékezet, a képzelet és a gondolkodás fejlesztése; a személyiség fejlődésének, gazdagodásának biztosítása is. Ez jelenti az ismeretközlés, az oktatás alanyi – szubjektív oldalát, amit lényegében az oktatás képzési aspektusának tekinthetünk.

Az oktatás, az ismeretközlés oldalai

A *képzés célja*: az alkotóképesség fejlesztése, a tanulók mindenoldalú intellektuális fejlődésének biztosítása. A képzés meghatározza az ismeretek átadásának, a jártasságok és a készségek alakításának és az értelmi erők fejlesztésének irányát.

Tehát a képzés: az az oktatási, ismerettovábbítási tevékenység, amelynek során a tanulók ismereteik alkalmazásában jártassá válnak, értelmi erőik és egyéb képességeik fejlődnek, gazdagodnak.

A képzési folyamatnak úgy kell magában foglalnia az egyénekre gyakorolt valamennyi tudatos, tervszerű és rendszeres oktatási, illetve nevelési hatást, hogy egyúttal az általános, valamint a szakmai képzés is megvalósítható legyen.

Az *általános képzés* megismerteti a tanulókat az emberiség által felhalmozott kulturális örökséggel, az objektíválódott műveltséggel, az erkölcsi, a világnézeti értékekkel, magatartásformákkal stb. A folyamat eredménye az *általános képzettség*, amely biztosítja a valóság egészének megértését, felfogását.

A *szakmai képzés* meghatározott mennyiségű tudást közöl az adott szakterületről. A szakmai képzés alapja az általános képzettség, eredménye pedig a *szakmai képzettség*.

Az ismeretnyújtáshoz és az ismeretszerzéshez hasonlóan a *képzés* is

- közvetlenül, vagy
- közvetve irányítható.

A *közvetlen irányítás* esetén az irányító személy, a pedagógus személyesen ellenőrzi a képzési célok megvalósulását, és együttműködik a képzésben érdekelt személyekkel, illetve intézményekkel.

A *közvetett irányításkor* az irányító szerep lényegében a könyvet, oktatóanyagot stb. kidolgozó személyé, akinek a munkáját az egyén felhasználja.

A közvetve irányított ismeretszerzést, tanulást, *önképzésnek* is nevezhetjük. Az önképzésben is megtalálható a képzési folyamat minden lényeges jegye. Az eredményesség alapvető feltételei: a rendszeres önellenőrzés és önértékelés. Az önképzéssel is juthatunk általános vagy szakmai képzettség birtokába.

Az ismeretnyújtástól és az ismeretszerzéstől eltérően – amelyek esetenként alkalmoszerűek, egyszeriek, esetlegesek is lehetnek – a *képzés mindig tervszerű, rendszeres és tudatos folyamatot jelent*.

A képzettség körét és minőségét sokféle tényező befolyásolja. Irányított képzés esetén lényeges szerepe van az oktatónak, az előadónak, illetve az adott közoktatási vagy közművelődési intézménynek.

Az önképzés eredményességét pedig a képességek, a szorgalom, az erős akarat és a pozitív tanulási motívumok határozzák meg döntően.

Az ismeret jellemzői

Belső szerkezetét és fejlődését tekintve *ismereten* különböző tényeknek és ezekből a tényekből levont következtetéseknek, tételeknek, szabályoknak az egységét, rendszerét érthetjük. *Vagyis, az ismeret: a tények és a belőlük levont absztrakciók és általánosítások rendszere.*

A megismerési folyamatokban a jelenségtől, a tényről a lényeg felé haladunk. A dolgok, a tárgyak, a jelenségek, az oksági kapcsolatok egyre mélyebb összefüggéseit igyekszünk feltárni, a valóság minél pontosabb megismerése érdekében.

A tények és a belőlük levont általánosítások nem mindig egyenlők a konkrétumokkal, illetve az absztrakciókkal. Egyes esetekben a tények is lehetnek absztrakciók.

Ugyanakkor általánosítások kialakulhatnak már a konkrét síkján – az első jelzőrendszer síkján – is.

Ezek alapján *az ismeret nem azonosítható kizárólagosan a tapasztalati tényekkel vagy a fogalommal.* Adott körülmények között a valóság is lehet absztrakt, illetve a gondolkodás is lehet konkrét.

A tények megfelelő elemzése és absztrakció nélkül önmagukban még nem jelentenek ismeretet. Érvényes az ellentétes megállapítás is: a tanulókkal közölt olyan általánosítások, amelyek nem tartalmazznak megfelelő ténybeli alapokat, szintén nem biztosítanak megalapozott tudást.

Ezért az ismeretközlés, az oktatás során a konkrét és az absztrakt, a tények és az általánosítások dialektikus egységének megteremtésére kell törekedni.

Tehát *az ismeretek: a megismerési tevékenység eredményeképpen létrejövő tudattartalmak, amelyek a valóság dolgainak, tárgyainak, jelenségeinek, folyamatainak és a közöttük levő összefüggéseknek tudatunkban való visszatükröződései.*

Az ismeretek szoros kapcsolatban vannak az érzelmekkel. Az értelem legabsztraktabb formáiban is jelen van az érzelem. Ugyanakkor igen nagy jelentősége van az ismeretek funkcionális értékét illetően a megértésnek, a belátásnak is.

Vegyük figyelembe: *az erős, pozitív érzelmi háttérű belátás, megértés egyaránt a legerősebb hatású a közoktatásban és a közművelődésben.*

Tudás, tudásszint összefüggései

A tudás nem egyszerűen a különböző ismeretek kisebb vagy nagyobb halmaza. A tudás feltételezi az ismeretek logikai összefüggéseken alapuló rendszereinek felfogását, megértését, elsajátítását. *Vagyis az ismereteket összefüggő egészbe, rendszerbe kell beilleszteni; lehetővé kell tenni a tárgyi-tartalmi kapcsolásokat. Akiknek az ismeretei nem szerveződtek rendszerbe, azok igazi tudással nem rendelkeznek.*

A valódi tudás: rendszerezett, illetve „alkalmazásképes”, „teljesítményképes”, objektív tudás, amely az egyén számára biztosítja az ismeretek alkotó jellegű felhasználását.

Az alkotóképes tudás tehát magában foglalja az elméleti ismeretek mellett a gyakorlati felhasználás képességét, és a különböző tevékenységekben, cselekvésekben megszerzett jártasságokat, készségeket is.

A tudás szoros kapcsolatban áll a tanulók gondolkodásának színvonalával.

A tudásszintet a tanulók egyes szaktárgyukban elért teljesítményeivel jellemezhetjük. A teljesítmény tehát az egyén tudásszintjét mutatja meg.

A *gondolkodásszint*-vizsgálatokkal pedig a tanulók gondolkodásának minőségi jellemzőit, sajátosságait tárhatjuk fel, állapíthatjuk meg.

A tudásszint főleg az ismeretek mennyiségére és minőségére: a gondolkodási szint viszont a gondolkodási és a logikai műveletvégzés színvonalára ad felvilágosítást.

A két tényező, a tudásszint és a gondolkodási szint igen szoros kapcsolatban van egymással. – Például: a tanítási órák, a szakköri foglalkozások stb. túlméretezettsége vagy nehézsége miatt a tudásszint erőteljesen csökkenhet. Viszont, a logikai és a gondolkodási műveletek gondos tervezésével és helyes alkalmazásával a tudásszint lényegesen emelhető.

A jártasság és a készség kapcsolatai

Az ismeretszerzés folyamatában az ismeretek megértése, helyes felfogása és megőrzése igen fontos, azonban ez önmagában véve még nem elegendő. Szükség van arra is, hogy a tanulók eljussanak az ismeretek aktív felhasználásának, alkotó alkalmazásának szintjére. Ennek érdekében kell kifejleszteni azokat a jártasságokat és készségeket, valamint azokat a képességeket, amelyek a teljesítményképes tudás megszerzését lehetővé teszik.

A jártasság az iskolai oktatásban azt jelenti, hogy a tanulás eljutott már az adott ismeret önálló alkalmazásának szintjére, azonban ez az alkalmazás továbbra is szükségessé teszi a tudatos erőfeszítéseket.

A jártasság komplex oktatási, ismeretszerzési fogalom. Kialakulásának több tényezője, illetve feltétele van. Alapvető feltételeket jelentenek: a megértett és megfelelő ismeretközlési, oktatási szituációban helyesen elsajátított ismeretek, valamint a célszerűen alkalmazott gondolkodási és logikai műveletek.

A jártasság fokán az egyén már olyan gyakorlottsággal rendelkezik, hogy képes a különböző tevékenységeket ismételten elvégezni, azonban ezekhez továbbra is szüksége van szellemi erőfeszítésekre, tudatosságra.

A jártasság: az a tevékenységi fok, amelyen a tanuló meglevő ismereteinek alkotó, kombinatív felhasználásával új helyzeteket, feladatokat önállóan meg tud oldani.

Az ismételt alkalmazások során az ismeretek egy része készséggé alakulhat át. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy az ismételt gyakorlásokkal nem az egész tevékenység, hanem csak annak egyes elemei automatizálódnak.

A készség: a tudatos tevékenység automatizált összetevője, komponense, amely az adott tevékenység többszöri ismétlése, gyakorlása során alakul ki.

Készségeknek a gyakorlati alkalmazásban automatikusan funkcionáló műveleteket, eljárásokat, tevékenység-részleteket tekinthetjük, amelyek pszichológiailag a dinamikus sztereotípiákból vezethetők le. Fiziológiai alapjuk az, hogy a tevékenységek egyes elemeinek szabályozásai a gyakorlás során a magasabb idegközpontokból az alacsonyabbakra tevődnek át.

Az ismeretek, a jártasságok és a készségek szoros kapcsolatban vannak egymással. Minden jártasság és készség csak jól elsajátított szilárd ismeretrendszerre építhető fel.

A jártasság és a készség kialakításában vannak olyan esetek, amikor a jártasságok megelőzik a készségeket. Ugyanakkor gyakran fordulnak elő olyan esetek is, amikor a jártasság kialakításának feltétele a készség. – Például: az íráskészség megszerzése előfeltétele az irodalmi művek, tanulmányok fogalmazásában, szerkesztésében való jártasságnak.

Fokozat	Elsajátítási szint	Az ismeretek jellege	Emberi tevékenység
I.	Az „ismerősség” szintje	Ismerősség jellegű tudás	Felismerés, megkülönböztetés, osztályozás
III.	A „megértés” szintje	Fogalomjellegű tudás	Összevetés, elemzés, megvitatás, rendszerezés
III.	A „jártasság” szintje	Jártasság jellegű tudás	Gyakorlati alkalmazás korlátozott átvitelrel.
IV.	A „készség” szintje	Készség jellegű tudás	Az elsajátított információk alkalmazása széles körű átvitelrel

A jártasságnak tehát kettős értelme lehet:

a) átmeneti fokot képezhet abban az esetben, ha az ismeretek alkalmazásában eljuthatunk a készség szintjére;

b) a jártasság megszerzése céljellegűvé válik olyankor, amikor a készség kialakítása objektív okokból nem történhet meg.

A jártasságok és a készségek kölcsönösen és többszörösen egymásra épülhetnek.

A jártasságokból kialakulhatnak készségek, viszont az alacsonyabb szintű készségek alapjaivá válhatnak a magasabb szintű jártasságoknak és készségeknek.

Iskolai munkánk során ne feledkezzünk meg arról, hogy pl. a tudományos kutatások, a műszaki-technikai tervezés, az irodalmi, képzőművészeti stb. tevékenységek nem automatizálhatók, nem lehetnek készség szintűek, vagyis mindig szükség van a tudatosságra.

IRODALOM

- [1] Czesław Kupisiewicz: Általános didaktika. FPK. Bp., 1976.
- [2] Csoma Gyula: Az iskolai felnőttoktatás didaktikai alapjai. Tankönyvkiadó. Bp., 1975.
- [3] Nagy Sándor: A tananyag és az oktatási folyamat tervezésének időszéri kérdései. Pedagógiai Közlemények 20. Tankönyvkiadó, Bp., 1979.
- [4] Pedagógia I. (Szerk.: dr. Szántó Károly) Tankönyvkiadó, Bp., 1979.
- [5] Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai, I-II. Akadémiai Kiadó. Bp., 1964.
- [6] Zukovits Imre: Az ismeretszerzés pszichológiai és pedagógiai sajátosságai a felnőtteknél. Pécsi Tanárképző Főiskola. Tudományos Közlemények. Sorozat. I. 1973.

